

SOVYET BAŞBAKANI KOSIGIN'İN TÜRKİYE ZİYARETİNİN BASINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

*Ebru GENÇALP***

Öz: Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin'in Türkiye ziyareti Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasındaki ilişkileri canlandırması bakımından önem taşımaktadır. 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında gerçekleşen Başbakan Kosigin ve beraberindeki Sovyet heyetinin ziyareti, Türk basınında geniş yer bulmuştur. Görüşmelerin konusunu iki ülke arasındaki ilişkiler ve uluslararası gündemle bağlantılı sorunlar oluşturmuştur. Özellikle bir Sovyet müttefiki olarak Çekoslovakya'nın Kıbrıs Cumhurbaşkanı Rum lider Makarios'a silah satması ve Kıbrıs sorununun çözümü konuları görüşmelerde öne çıkan başlıklar arasındadır.

Bazı uluslararası nitelikli konularda görüş ayrılığına rağmen Soğuk Savaş koşullarında Sovyet Başbakanı'nın ziyareti ikili ilişkilerin canlandırılmasında rol oynamıştır. Kosigin'in ziyareti Türk basınında ilgiyle izlenmiştir. Bu çalışmada, Türk basınında dönemin önde gelen yüksek tirajlı gazeteleri arasında yer alan *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Tercüman*, *Akşam*, *Dünya*, *Yeni Tanin* ve *Vatan* gazeteleri içerik analizi yöntemiyle incelenerek ziyaretin basındaki yansımaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk-Sovyet ilişkileri, Kosigin'in Türkiye ziyareti, ikili ilişkiler, Türk basını.

An Assessment of the Press Coverage of the Soviet Premier Kosygin's Visit to Turkey

Abstract: The official visit to Turkey of the Soviet Premier Aleksey Nikolayevich Kosygin was important in terms of reviving relations between the two countries during the Cold War period. The visit of the Premier Kosygin and of the accompanying Soviet delegation, held in 20-27 December 1966, found extensive coverage in the Turkish press. The focal point of the talks was the relations between the two countries and the problems related to the international agenda. In particular, Czechoslovakia's sale of weapons, a Soviet ally, to the Greek Cypriot leader Makarios, and the solution of the Cyprus problem were some of the main topics of the negotiations.

Despite certain disagreements on international issues, the visit of the Soviet Premier, in the Cold War conjuncture, played a role in the revitalization of bilateral relations. The Turkish Press followed with great interest the Premier Kosygin's visit to Turkey. Utilising the coverage of mainstream newspapers like

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 25.10.2018 - 05.07.2019

** Dr.Öğr.Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Aydın, Türkiye. ebru.gencalp@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5759-0492.

Cumhuriyet, Ulus, Tercüman, Akşam, Dünya, Yeni Tanin and *Vatan*, the paper used the content analysis method to evaluate the reflections of the visit.

Keywords: Turkish-Soviet relations, Kosygin's visit to Turkey, bilateral relations, Turkish press.

Giriş

Cumhuriyet dönemi Türk-Sovyet ilişkileri Milli Mücadele yıllarından başlayarak gelişmiştir. İlişkilerin temelini Atatürk'ün Rus lider Lenin'e yazdığı mektuba dayandıran kaynaklara göre, Atatürk ve Lenin arasında gelişen dostluk, sonraki yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerinin temel dayanağını oluşturmuştur. Bu çalışmanın konusunu oluşturan 1960'lı yıllarda dahi, iki ülke arasında karşılıklı ziyaretlerde verdikleri demeçlerde siyasetler, Atatürk-Lenin dostluğuna atıfta bulunmaktadır.

Milli Mücadele'ye ekonomik ve askeri alanlarda destek veren Sovyetler Birliği ile ilişkilerin ciddi biçimde gerginleştiği dönem, İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk düşmektedir. Savaş yıllarında Rus lider Stalin'in Türkiye'den toprak ve Boğazlarla ilgili talepleri, Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne karşı etkileri uzun yıllar devam eden bir antipatinin ve "büyük kuzey komşusundan kaynaklı tehdit algılayışının oluşmasına neden olmuştur. Türkiye 1946'da çok partili siyasal hayata geçiş yaptıktan sonra, 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti (DP) iç politikada olduğu gibi dış politikada da yoğun bir Sovyet ve komünizm karşıtı politika yürütmüştür.

Askeri darbe ile 27 Mayıs 1960'ta DP iktidarına son verildikten sonra Türkiye'de siyasetin normalleşmesi biraz zaman almıştır. Devamında 1961'de kurulan Adalet Partisi (AP), 1965 yılında yapılan genel seçimleri kazanarak parlamentoda çoğunluğu elde etmiştir. Dolayısıyla 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği ile ilişkiler ağırlıklı olarak AP iktidarınca yürütülmüştür. Söz konusu yıllar, Soğuk Savaş koşullarıyla birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'deki merkez sağ iktidara rağmen Türk-Sovyet ilişkilerinde normalleşmenin ve ardından canlanmanın yaşandığı bir dönemdir. İki ülke arasında karşılıklı ziyaretler boyutunda pek çok üst düzey temas gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada, AP iktidarı döneminde, 1966 yılında Sovyetler Birliği Başbakanı A. N. Kosygin'in Türkiye'ye yaptığı ziyaret ve bu ziyaretin Türk basınından seçilen, dönemin yüksek tirajlı ve etkili gazetelerinden *Cumhuriyet, Ulus, Tercüman, Akşam, Dünya, Yeni Tanin* ve *Vatan*'da nasıl yorumlandığı konu edilmektedir. Ziyaretin Türk basınında nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak amacıyla, çalışmada seçilen gazetelerin ziyaretin başladığı 20 Aralık 1966'dan 5 Ocak 1967 tarihine kadarki nüshaları incelenmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin dönemselsel olarak tarihçesine yer verildikten sonra, ziyaretin Türk-Sovyet ilişkilerinde ifade ettiği anlam ve söz konusu gazetelerin ziyareti nasıl

yorumladıkları niteliksel içerik analizi yöntemiyle ortaya koyulmaya çalışılmaktadır.

Çalışmada Başbakan Kosıgin'in Türkiye ziyaretinin ilişkilerin canlanmasında rol oynadığı, ziyaretin özellikle Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye başbakan düzeyinde yaptığı ilk ziyaret olması ve Soğuk Savaş konjonktürü düşünüldüğünde sonraki temaslara bir kapı aralaması bakımından önemli olduğu tespit edilmiştir. Kosıgin başkanlığındaki Sovyet heyeti ile yapılan görüşmelerde, uluslararası gündemdeki konular ile ekonomik ilişkilere dair fikir alış verişinde bulunularak ortak bildiri yayınlanmıştır. Özellikle Çekler'in Kıbrıs Rum yönetimine silah satması olayı, görüşmelerde öne çıkan sorunlu başlıklardan bir tanesi olmuştur. Zira Türkiye'deki kimi anti-komünist basın ve çevreler bu silah satışının ardında Sovyetler Birliği'nin olduğunu iddia etmekteydi. Yine de Türkiye'de hükümette anti-komünist eğilimli Adalet Partisi bulunmasına rağmen Soğuk Savaş koşullarında iki ülke arasındaki ilişkiler Kosıgin'in ziyaretiyle canlanmıştır. Ekonomik ve ticari alanda gerçekleştirilen işbirliği sayesinde ziyareti takip eden aylarda Sovyetler Birliği'nden alınan kredilerle Türkiye'de çeşitli sanayi yatırımları hayata geçirilmeye başlanmış, tarafların temaslari Sovyet Başbakanı'nın ziyaretinden sonra da devam etmiştir.

1. Milli Mücadeleden İkinci Dünya Savaşı'na Türk-Sovyet İlişkileri

Türk-Sovyet ilişkilerinin dostluk ve iyi komşuluk esasına dayalı temeli, Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920'de Rus lider V. İ. Lenin'e yazdığı mektuba dayandırılmakla birlikte ilişkilerin Mustafa Kemal'in Mayıs 1919'da Anadolu'ya gelmesiyle başladığı yaygın kabul gören bir görüştür (Kolesnikov, 2010, s. 27). Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya'nın Türk Kurtuluş Savaşı için verdiği maddi yardımlar önemli olmuştur. Yardım konusu, Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli meşhur mektupta gündeme getirilmektedir. Burada bağımsızlık savaşı için yardım talep edilmekteydi ki, Sovyetler' in 1917-1953 yılları arasında blok içi ülkelere verdiği yardımlar dışındaki tüm yardımları ulusal kurtuluş hareketlerine yönelik olmuştur (Akalin, 1966, s. 50). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Ankara hükümetine verdiği yardımlar silah, teçhizat ve nakdi para şeklindedir. Altın ve para yardımları daha çok memurların ve subayların maaşlarının ödenmesinde kullanılmıştır (Perinçek, 2007, s. 59). Bu noktada anti-emperyalizm ilişkilerde önemli bir ortak payda oluşturmuştur.

Diğer taraftan Türk-Rus ilişkilerinin temelini oluşturan ilk antlaşma olarak bilinen ve 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'ndan sonra Sovyet yönetimi para ve silah yardımını arttırarak 10 milyon altın ruble yardım yapmayı taahhüt etmiştir (Aslan, 2002, s. 28). Kazım Karabekir'in belirttiğine göre antlaşma için Moskova'da bulunan Türk heyetinden Yusuf Kemal Bey 29 Nisan'da 4 milyon altın ruble ile Ankara'ya dönmüştür (Karabekir, 1969,

s. 953). Bu antlaşma ile emperyalist devletlere karşı mücadele verilen bir ortamda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni (TBMM) tanıyan ilk hükümet Sovyet Hükümeti olmuştur.

Ekleme gerekir ki, Samuel J. Hirst, Milli Mücadele yıllarında başlayan Türk-Sovyet uzlaşmasının en önemli mimarlarından biri olarak Sovyet Dışişleri Komiseri Georgiy Çiçerin'i göstermekte ve Çiçerin'in ikili ilişkilerdeki yapıcı ve önemli rolünün Türk tarih literatüründe ıskaladığına dikkati çekmektedir (Hirst, 2018a, ss. 56-57). Türkiye'de kalkınmaya destek olmak amacıyla 1921'de Stalin'e Sovyet fabrikalarının sökülüp Anadolu'ya nakledilmesini öneren Çiçerin, Türkiye'nin sosyal yapısının komünizme uygun olmadığını kabul etmekle birlikte, devletlerarası işbirliğinin komünizmin önünde tutulması ve kimi bölgesel sorunların dizginlenmesi esasına dayalı Sovyet Rusya politikasının mimarı bir isimdir (Hirst, 2018a, ss. 58-59). Lenin'in tezinden hareketle Türkiye'yi yarı sömürge ülkeler kategorisinde değerlendiren Çiçerin, bu tip ülkelerin emperyalizmin bağımlılık ağlarından uzak kalabildikleri sürece Sovyet Rusya'ya yardımcı olabileceklerini öne sürmüştür. Bu bağlamda Çiçerin'e göre emperyalist Batı'ya karşı sömürge ve yarı sömürge ülkelerle işbirliği yapmak ve bu devletlerin bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı olmak Sovyetler Birliği'nin bir görevidir (Hirst, 2018b, ss. 24-25).

Yine söz konusu dönemde Bütün Kırım ve Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı Mihail Vasilyeviç Frunze'nin olağanüstü yetkilerle donatılarak Ağustos 1921'de Ankara'ya gönderilmesi, Türk-Rus ilişkileri üzerinde önemli etkiye sahiptir. Mustafa Kemal ile iki kez görüşen Frunze, yaptığı görüşmeleri ve gözlemlerini Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e rapor halinde göndererek, Moskova Konferansı sırasında taahhüt edilen ancak henüz gönderilmeyen 3,5 milyon altın rublenin hemen Türkiye'ye verilmesini ve yardımın sürdürülmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır (Yerasimos, 1979, ss. 438-439).

21 Ocak 1924'te V. İ. Lenin'in ölümü SSCB'de iktidar değişikliğini zorunlu kılmıştır. Türkiye ise aynı yıl Lozan'da çözüme ulaştırılamayan Musul, Suriye sınırı, mübadele sorunu gibi konularla uğraşmak zorundadır. Bu nedenle Sovyet Rusya'dan destek sağlanamayacaksa da ilişkilerin dostane zemine oturtulması Türkiye için önemli olmuştur. Bu zemini oluşturacak adım, 17 Aralık 1925 tarihinde Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanması ile atılmıştır. Söz konusu antlaşma hem Türkiye'nin hem de Sovyet Rusya'nın imzaladığı ilk saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasıdır (Gürün, 2010, s. 117). Kamuran Gürün Türk-Sovyet ilişkilerinde 1925 Antlaşması'nın imzalanmasından 1933'e kadar uzanan dönemi "yakınlığın, samimiyetin ve işbirliğinin doruk noktaya ulaştığı yıllar" olarak nitelendirmektedir (Gürün, 2010, s. 118).

Bu süreçte iki ülke arasında karşılıklı heyetlerin ziyaretleri yoğun şekilde devam etmiştir. Örneğin 17 Aralık 1929 tarihinde sona erecek olan 1925 Antlaşması'nın süresi, Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında uzatılmıştır (Yüceer, 2011, s. 88). Karahan'ın ziyaretini Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın Eylül 1930'daki Moskova gezisi izlemiştir. 1925'ten 1938'e kadar on üç yıl Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Tefik Rüştü Aras, Atatürk döneminin en önemli politika yapımcılarından birisidir. Aras "büyük komşumuz ve dostumuz" diye tabir ettiği Sovyet Rusya ile kurulan dostane ilişkileri şöyle vurgulamaktadır: "Cumhuriyetimizin temelini kuran Büyük Millet Meclisi hükümetine ilk dost elçi Sovyet Rusya'sından geldi. Sovyet Rusya'sına sadece normal münasebetlerle değil, en samimi bir dostlukla bağlanan ilk devlet yeni Türkiye oldu" (Aras, 2010, s. 33).

Yine bu dönemde 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün gerçekleştirdiği Moskova ziyareti, ikili ilişkilerin gelişmesi yönünde önemli addedilmektedir. Bilge, gezinin amaçlarını ekonomik işbirliği olanaklarını yerinde araştırmak, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve Balkan Paktı'nı örgütlemesi fikrine Sovyetler Birliği'ni alıştırmak, güveni tazelemek ve Sovyet yöneticileri yakından tanıyarak gelecekteki niyetlerine teşhis koymak olarak izah etmektedir (Bilge, 1992, s. 106). Gürün ise özellikle Milletler Cemiyeti üyeliği ve Balkan Paktı konularının görüşmelerin esasını oluşturduğunu vurgulamaktadır (Gürün, 2010, s. 128). Öte yandan İnönü'nün Moskova ziyaretinde ekonomik işbirliğine yönelik adımlar da atılmıştır. Türkiye'ye 20 yıl vadeli, faizsiz, 8 milyon altın dolar tutarında kredi sağlanmıştır (Gürün, 2010, s. 129; Bilge, 1992, s. 107).

Türk-Sovyet ilişkilerinde canlanmanın doruğa çıktığı 1933 yılı, aynı zamanda Cumhuriyetin ilanının Onuncu yıldönümüdür. Kutlama merasimine Sovyetler Birliği'ni temsilen Harbiye ve Bahriye Komiseri Mareşal Vorosilov başkanlığında bir heyet de katılmıştır. Sovyet heyeti 27 Ekim-10 Kasım tarihleri arasında Türkiye'de bulunmuştur. Atatürk, 1 Kasım 1933'te TBMM'yi açış konuşmasında Onuncu yıl kutlamalarında hazır bulunan Sovyet heyetinin ziyaretine değinerek, ziyaretin kutlamalara denk getirilmesinin iki memleket arasındaki ilişkilerde derin samimiyeti gösterdiğini ifade etmiştir. Atatürk iki ülke arasındaki dostluğun yüksek öneme sahip olduğunu, bu dostluğun uluslararası barışın sağlanması adına da değerli ve önemli olduğunu ifade etmiştir (*Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, 1981, s. 57).

1930'lu yıllar Türk ekonomisinin Sovyet yardımlarından faydalandığı bir dönem olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucu Sovyet yatırımlarının özellikle tekstil sektörüne yöneltildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Nazilli ve Kayseri'de kurulan tekstil fabrikaları Sovyetler Birliği'nin maddi desteğiyle hayata geçirilmiştir. 1934'ten itibaren ise Türk-Sovyet ilişkilerinde olumsuzluğa dönük bir değişim yaşandığı söylenebilir. Gürün, söz konusu dönemi ilişkilerin soğumaya başladığı bir dönem olarak nitelendirmektedir (Gürün, 2010, s. 141).

Bu dönemin siyasi ilişkiler bakımından en önemli gündemini Boğazlar ile ilgili Montrö Konferansı oluşturmuştur. Montrö'de Rusya, Boğazların sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine koşulsuz açık, diğer devletlere ise kapalı olması ilkesini savunarak Boğazlarda Türkiye'nin tek söz sahibi olması fikrinden uzaklaşmıştır (Soyak, 2005, ss. 518-519). Türkiye için SSCB'nin bu tutumu Stalin'in emperyalist politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir.

2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Sovyet İlişkileri

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlediği dış politika bir tarafsızlık politikasıdır ve bunun yegâne mimarı Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'dür. Türkiye'yi savaş dışında tutabilmesi, İnönü'nün siyasal yaşamındaki en büyük başarılarından biri olarak kabul edilmektedir (Tuncer, 2012, s. 37). İsmet İnönü, Atatürk'ün dış politikasının temel amaçlarından tam bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması esaslarına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Savaş boyunca izlediği politika “ne başkasının bir karış toprağına göz koymak ne de başkasına bir karış toprak vermek” olmuştur (Weisband, 2000, ss. 26-27; Tuncer, 2012, s. 38). Diğer yandan İnönü'nün SSCB ile ilgili temel argümanı, Sovyetlerin batı sınırını güvenceye aldığı ölçüde Türkiye ile dostluğun öneminin azalacağı yönündedir. Bu sebeple İnönü, Sovyetlerin kendisini Batı karşısında tam anlamıyla güvende görmesini istememiştir (Weisband, 2000, s. 29).

İnönü döneminin ikili ilişkilerde en iz bırakan olayı Yalta Konferansı'nda Stalin'in Türkiye'den bazı doğu vilayetlerini ve Boğazlardan üs verilmesini talep etmesidir (Saray, 2011, s. 253). 19 Mart 1945'te Sovyet Rusya, süresi 7 Kasım 1945'te dolacak olan 1925 Antlaşması'nın uzatılmayacağını bildirmiştir. Buna karşılık Türkiye'nin “büyük kuzey komşusu” ile anlaşma yolu aradığı anlaşılıyor. Türk Hükümeti 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyet Rusya'ya verdiği cevabi notada Sovyetler Birliği'nce yapılacak tekliflerin Türk hükümeti tarafından iyi niyetle değerlendirileceğini bildirmiştir (*Aydın Tarihi*, 1945, s. 63).

Sovyet Hükümeti ise 7 Haziran 1945 tarihinde Türkiye'ye bir nota vererek Kars, Ardahan ve Artvin'in Sovyet Rusya'ya bırakılmasını, Boğazlar'da üs verilmesini ve Boğazların ortak savunulmasını, Montrö Antlaşması'nın tadilini veya ilgili devletlerin katılacağı yeni bir konferans düzenlenmesini talep etmiştir (Erkin, 1968, ss. 257-264). Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Ankara'ya danışmaksızın Sovyet taleplerini reddetmiştir (McGhee, 1954, s. 621).

Bir yıl sonrasında da Sovyetlerin Türkiye üzerindeki taleplerini sürdürdüğü görülmektedir. 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye yeni bir nota veren Sovyet Rusya, Türkiye'nin Boğazları tek başına savunamadığını ileri sürerek buna gerekçe olarak İkinci Dünya Savaşı'nda Alman gemilerinin Montrö Boğazlar

Sözleşmesi'ni ihlal etmelerini göstermiştir (Sotniçenko, 2011, ss. 331-332). Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Stalin'in izlediği emperyalist politikaya bağlı olarak Sovyetlerin toprak ve Boğazlarla ilgili talepleri, iki ülke ilişkilerini son derece olumsuz etkilemiş, söz konusu politika Türkiye'yi dış ilişkilerinde Batı'yla yakınlaşmaya itmiştir.

3. Demokrat Parti Yıllarında Türk-Sovyet İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'ye yönelik Sovyet talepleri, bundan sonraki süreçte Türkiye'yi Batı ile yakın ilişkiler kurmaya iten önemli bir neden olmuştur. Türkiye büyük kuzey komşusundan kaynaklı hissettiği tehdit nedeniyle, 1952'de Batı bloğunun kolektif güvenlik örgütü olan NATO'ya üye olmuştur. Ancak eklemek gerekir ki, Türkiye'nin NATO üyeliğini güvenlik ihtiyacına değil, ekonomik yardım alma ve Batı ile yakınlaşma isteğine dayandıran görüşler de mevcuttur (Oran, 1970, s. 73). Bu bağlamda Türkiye'yi Batı'ya yaklaştıran ikinci neden ekonomi ile ilintilidir. Türkiye, kalkınmasını gerçekleştirebilmek için dış yardıma ihtiyaç duymaktaydı.

Batı ile yakınlaşmanın üçüncü bir nedeni olarak Atatürk devrimleriyle başlayan Batılılaşma sürecinin sürdürülmesi gösterilebilir. Atatürk'ten sonra göreve gelen Türk yöneticiler Batılılaşmayı genel olarak "Batı ile sıkı ilişkiler kurmak" olarak algılamışlardır (Gönlübol ve Ülman, 1966, s. 147). Dolayısıyla Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin yakınlaşmasında güvenlik endişesi, ekonomik kaygılar ve yıllardır sürdürüle gelen dış politika stratejisini devam ettirme çabası öncelikli etkenler olmuştur.

SSCB'de Stalin'in 1953'te ölümünün ardından, Kruşçev döneminde sosyalist ve kapitalist sistemler arasındaki ilişkilerin savaşa yol açmadan sürdürülebileceği esasına dayanan "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi hayata geçirilmiştir. SSCB, Stalin sonrası değişen dış politikası gereğince Türkiye'ye 30 Mayıs 1953 tarihinde bir nota vermiştir. Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istediğini, Türkiye'den hiçbir toprak talebi bulunmadığını belirten Sovyetler, Boğazların güvenliğinin Türkiye ve Sovyetler Birliği'nce kabul edilecek koşullar altında hükme bağlanması talebinde bulunmuştur (Tellal, 2000, ss. 66-67). 30 Mayıs 1953 tarihli nota, iki devletin ilişkilerinin normalleşmesi yolunda atılan önemli bir adımdır. Ne var ki Stalin sonrasında Türkiye'ye yönelik Rus politikasındaki bu olumlu değişikliğin DP hükümetinin dış politikasına etkisi çok az olmuştur. Adnan Menderes liderliğinde DP hükümeti, Rus politikasının samimi olduğuna inanmayı reddetmiştir (Tuncer, 2013, s. 67). Bu noktada şöyle bir yorum yapmak mümkündür; 1953 notasının ardından SSCB'nin Türkiye'den toprak talebi ortadan kalkınca, hükümette Türkiye'ye Batı'dan gelen yardımlarda azalma olabilir endişesi vuku bulmuştur. Türkiye, söz konusu notayı 18 Temmuz 1953 tarihinde yanıtlayarak, toprak talebinde bulunulmamasından

duyulan memnuniyeti belirtmiş ve Boğazlar konusunun Montrö Sözleşmesi kurallarına bağlı bulunduğunu vurgulamıştır (Bilge, 1992, ss. 337-338).

1950-1960 yılları arasındaki Demokrat Parti iktidarında Türkiye, SSCB ile siyasal ilişkilerin yakınlaşmasına mesafeli durmuştur. Ancak ekonomik ilişkilerde siyasal ilişkilere göre daha fazla ilerleme kaydedilmiştir. Örneğin 1957'de Türkiye'de cam fabrikası kurulması kararlaştırılarak %2,5 faizle üç yıllığına 3.4 milyon ruble kredi açılmıştır (Tellal, 2000, s. 145). 1950'lerin sonlarına doğru Batı ve Doğu bloğu ilişkilerinde oluşan yumuşama havası, Türk-Sovyet ilişkilerini de etkilemiştir. İki blok arasındaki yumuşama Türkiye'nin arzuladığı bir durum değildir çünkü stratejik önemini ileri sürerek sağladığı yardımlar artık azaltılabilecektir (Tellal, 2002, s. 519).

Son kertede Adnan Menderes, iç politikadaki anti-komünist söylemlerine rağmen Temmuz 1960'ta Moskova'ya bir ziyaret planlamış ancak hükümet askeri darbe ile 27 Mayıs'ta devrilince seyahat gerçekleştirilememiştir. Menderes'i Moskova ziyaretine yönlendiren unsur, ABD ile ekonomik ve siyasal ilişkilerde yaşanan soğukluktur. Menderes, ekonomideki duraklamayı tersine çevirmek için farklı bir dış kaynak arayışına girmiştir. Anlaşılmaktadır ki Türkiye, bloklar arası ilişkilerde yumuşamanın etkilerini de göz önüne alarak ekonomik yardım sağlayabileceği kaynakları çeşitlendirmeye çalışmıştır.

4. 27 Mayıs 1960 Sonrasında Türk-Sovyet İlişkileri ve Başbakan Kosigin'in Türkiye'yi Ziyaretinin Basında Değerlendirilmesi

1960'lı yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri değerlendirildiğinde, ikili ilişkileri etkileyen bazı temel konular öne çıkmaktadır. Bunlar arasında Johnson mektubu olarak anılan olay ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Mektubun yarattığı etkiyle Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini ciddi biçimde sorguladığı bir sürece girilmiştir. 5 Haziran 1964'te ABD Başkanı Johnson tarafından Başbakan İnönü'ye gönderilen mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs'ta tırmanan şiddet olayları nedeniyle adaya olası bir müdahalesinin doğuracağı sonuçlar değerlendirilmektedir. Böyle bir durumda SSCB'nin olaya müdahil olması ihtimalinin belireceğini vurgulayan Başkan Johnson, NATO müttefiklerinin Sovyetlere karşı Türkiye'yi savunmak konusunda yükümlülük altına girmeyebileceklerini ve bu olası müdahalede Türkiye'nin Amerika tarafından sağlanan askeri malzemeleri kullanamayacağını yazmıştır (Erhan, 2002, ss. 686-687). Johnson mektubu Türk-Amerikan ilişkilerini temelinden etkilemekle kalmamış, Türk dış politikasında da kırılmaya neden olmuştur. Devlet kademelerinden kamuoyuna Türkiye'de anti-Amerikanizmin tetiklenmesine yol açan bu olaydan sonra Türkiye, çok yönlü dış politika düsturunu benimseyerek başta Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış, Sovyetler Birliği ile karşılıklı ziyaretler artış göstermiştir.

Öte yandan ekonomik sorunlar da dönemin başbakanı Demirel'i Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya ve ekonomik ilişkileri geliştirmeye itmiştir. Aslında Demirel'in Sovyet Rusya ile ilgili görüşü ve politikasını en iyi açıklayan ifadeyi kendi demecinde bulmak mümkündür: "Türkiye, çok yönlü bir dış politika izleyecektir. Biz, Komünizm'e karşı olsak da Komünist ülkelerle devletlerarası münasebetleri devam ettireceğiz" (Koritskiy, 2015, ss. 62-63). Demirel iki ülke arasında gelişecek ilişkilerin aynı zamanda bölgesel ve küresel güvenlik ve istikrar açısından da çok önemli olduğunu ifade ederek, ilişkilerin çok yönlü gelişmesi gerektiği tezini savunmuştur (Koritskiy, 2015, s. 67).

Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorunu ile ilgili tutumu, 1960'lı yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrine etki eden önemli bir konu olmuştur. Sovyetler Birliği sorunun ortaya çıktığı 1963 ve geliştiği 1964 yılları itibariyle Rum yönetimine destek vermiştir (Aziz, 1969, s. 201). Sovyet Rusya'nın Ada'da iki toplumun varlığını kabul etmesi temeline dayalı tezi, SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanlığı görevinde bulunmuş olan Nikolay Podgorni'nin 4-15 Ocak 1965 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde dile getirilmiştir. Podgorni, TBMM'de yaptığı konuşmasında Kıbrıs konusunda Türk tezi olan "federasyon" kavramını resmi olarak telaffuz etmezken, Dışişleri Bakanı A. Gromiko federasyonu telaffuz ederek Rus hükümetinin Kıbrıs sorununa yönelik tutumunu sergilemiştir (Aziz, 1969, ss. 206-207). Ocak 1965'te Gromiko'nun yaptığı açıklama, Sovyet Rusya'nın Türk tezi olan federasyona en yakın durduğu açıklamadır. Dışişleri Bakanı Gromiko'nun açıklaması aynı zamanda Sovyetlerin ENOSİS'e karşı olduklarını ortaya koymasına bakımından önemlidir. Yine Sovyet Dışişleri Bakanı'nun beyanatında self-determinasyona yer vermemesi de Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından olumlu karşılanmıştır (*Yeni Tanin*, 23 Ocak 1965). Kıbrıs sorunu, SSCB Başbakanı Kosigin'in 1966 yılında Türkiye'yi ziyareti sırasında da gündemin üst sıralarında olmuştur.

A. N. Kosigin'in 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında gerçekleşen ziyareti, Sovyetlerin Türkiye'ye başbakan düzeyinde gerçekleştirdiği ilk resmi ziyarettir. Kosigin'in ziyaretinin 24 Kasım günü başlaması planlanmış olmasına rağmen Türk yetkililerin talebi üzerine Aralık ayına ertelenmiştir. Bunun gerekçesi, Türk kamuoyunun Sovyetler Birliği ile gerçekleştirilecek bu üst düzey temasa hazırlanmasına yönelik zaman kazanmak olarak yorumlanabilir (Qasımlı, 2013, s. 240). SSCB Başbakanı Kosigin'e Türkiye ziyaretinde üst düzey devlet yetkilileri eşlik etmiştir. Ukrayna ve Kazakistan'ın Başbakanları, SSCB Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı, SSCB Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkan Yardımcısı ve SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi gezi heyetindeki önemli devlet temsilcileridir (Qasımlı, 2013, s. 240). Kosigin'i Esenboğa Havaalanı'nda mevkidaşı Başbakan Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri

Çağlayangil, Amerika Büyükelçisi dışındaki yabancı misyon şefleri ve diğer resmi görevliler karşılamıştır.

Atatürk'ün 1920'de kurduğu Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 1934'te isim değiştirmesiyle yayın hayatına devam eden *Ulus* gazetesi, Sovyet Başbakanı'nın ziyaretini "Kosigin bugün Ankara'da" manşeti ile duyururken (*Ulus*, 20 Aralık 1966), Adalet Partisi ve Süleyman Demirel'in sözcüsü konumundaki *Tercüman*, "Kosigin Türkiye'ye geldi" manşeti altında "Rus Başbakanı aleyhinde nümayiş yapmak istediler" başlığı ile havaalanı dışında gösteri yapmak üzere toplanan on iki Azerbaycanlı'nın nezaret altında tutulduklarını nakletmiştir (*Tercüman*, 21 Aralık 1966). Diğer gazeteler Kosigin'in gelişini şöyle aktarmıştır: *Akşam* "Kosigin geldi", *Dünya* "S. Rusya Başbakanı Kosigin Ankara'da", *Yeni Tanin* "Kosigin 'Dostluk için geldik' dedi", *Vatan* "A. Kosigin Ankara'da", *Cumhuriyet* "Kosigin'e lehte ve aleyhte gösteriler yapıldı" (21 Aralık 1966). İncelenen gazetelerden sadece *Tercüman* ve *Cumhuriyet*'in Kosigin aleyhinde düzenlenen gösteriyi haber verdikleri görülmektedir.

Fotoğraf 1. 21 Aralık 1966 tarihli *Ulus* Gazetesi

Akşam'da yer verilen haberde Kosigin'in ziyareti Ramazan ayına denk geldiği için konuk başbakan şerefine verilecek öğle yemeğinin bazı AP milletvekillerinde hoşnutsuzluğa yol açtığı belirtilmiştir (22 Aralık 1966). Görüşmelerde Vietnam, Kıbrıs, Doğu Almanya ve Filistin gibi uluslararası meseleler ele alınmıştır. Akşam'da verilen bilgiye göre Başbakan Demirel Türk-Sovyet ilişkilerinin Atatürk ve Lenin zamanında sağlam temellere

oturtulduğunu belirtirken; Kosigin taraflar arasında fikir ayrılığının bulunmadığını, bir toprak meselesinin de söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Sovyetler Birliği Başbakanı, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı Rusya'ya davet etmiştir. Ayrıca Kosigin Türkiye'de üçüncü demir-çelik fabrikasının kurulması için yardım teklif etmiştir (22 Aralık 1966, s. 7). Bu noktada eklemek gerekir ki, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında esaslı bir ekonomik işbirliği, Moskova'da 25 Mart 1967'de "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında bazı sınaî tesisler kurulması için Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye teslim edilecek teçhizat ve malzeme ile sağlanacak teknik hizmetlere ve bunlarla ilgili ödeme şartlarına dair anlaşma"nın imzalanması ile sağlanmıştır (Polatoğlu, 2018, s. 633). Kosigin'in ziyaretinden sadece üç ay sonra gerçekleşen bu anlaşma ile İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın kuruluş esasları, yatırım planı ve Sovyetler Birliği'nden alınacak kredi tutarı gibi hususlar belirlenmiştir. Fabrikanın resmi açılış töreni ise Kosigin'in 1975'teki ikinci Türkiye ziyaretinde gerçekleştirilecektir. Diğer yandan *Vatan* gazetesi "Kosigin: 'İhtilafımız yok' dedi" manşetini kullanarak ilişkilerdeki müspet ilerlemeye dikkati çekmiştir (22 Aralık 1966).

Fotoğraf 2. 22 Aralık 1966 tarihli *Vatan Gazetesi*

Kıbrıs sorununun görüşüldüğü temaslarda özellikle Çek silahları meselesi üzerinde durulmuştur. Rus heyeti, Çekler'in Kıbrıs Rum yönetimine silah satması olayından üzüntü duyduklarını ifade etmiştir. *Ulus* gazetesi bunu "Sovyet Rus heyeti Çekler'in Kıbrıs Rum yönetimine silah satmış olmasından dolayı duydukları üzüntüyü belirttiler" alt başlığı ile haberleştirmiştir (22 Aralık 1966). *Tercüman* gazetesinde ise aynı konu Ahmet Kabaklı'nın köşe yazısında daha detaylı irdelenmekte ve Sovyet Rusya sert bir üslupla eleştirilerek "düşman" ilan edilmektedir. Kabaklı'nın yazısında öne çıkan ifadeleri şöyledir:

Çekoslovakya'nın Makarios'a sattığı ağır hafif silahların hepsi aslında Rus silahlarıdır. Çek fabrikaları imalatı olsa da yine Rus silahlarıdır. Çünkü Varşova Paktı vardır.

(...) Çekler Yunanlılara silah verebilir mi? İstese de verebilir mi, taş çatlasa verebilir mi?

Hayır, çünkü Çekoslovakya bağımsız olmayan bir peyktir. Silah satımında değil, hatta dış ticaretinde, hatta içişlerinde dahi Moskova'dan icazet almaya mecburdur.

(...) Görülüyor ki Rusya, Kıbrıs işinde bize -tarafsız- bile değil düpedüz bize düşmandır. Sırf Kıbrıs'ta mı? Tabii her alanda düşmandır ama dış geçiremez (*Tercüman*, 21 Aralık 1966).

Aynı gazeteden Kadircan Kafı da Kabaklı'nın yorumuyla benzer şekilde, "Rusya ile Dostluk Mümkün mü?" başlıklı köşe yazısında Rusya ile Türkiye arasında dostluğun imkânı olmadığını ifade ederek bunun nedeni olarak, Rusya'nın hiçbir zaman Türk milletinin iyiliğini istemediğini hatta Türk milletini yok etmeyi amaç edindiğini ileri sürmektedir (*Tercüman*, 21 Aralık 1966).

Çek silahlarıyla ilgili meseleye yer veren gazetelerden Akşam, Kosıgin'in açıklamasını öne çıkarmıştır. Kosıgin Çek silahları konusunda üzüntü duyduklarını ifade etmiş, konunun kendilerini doğrudan doğruya ilgilendirmediğini belirtmiştir (22 Aralık 1966). *Cumhuriyet* ve *Dünya* da Kosıgin'in "Çekoslovakya'nın Kıbrıs'a silah sevk etmesinden üzüntü duydukları" şeklindeki açıklamasına yer vermiştir (22 Aralık 1966).

Sovyetler Birliği Başbakanı'nın ziyareti oldukça yoğun bir programa sahiptir. Anıtkabir'i ziyaret eden Başbakan Kosıgin, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in kendisi şerefine verdiği yemeğe katıldıktan sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Çankaya Köşkü'nde kabul edilmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Smirnov da Kosıgin adına resepsiyon vermiştir. Sovyet Başbakanı ve beraberindeki heyetin ziyareti sadece Ankara ile sınırlı kalmamıştır. İzmir ve İstanbul'a da giden Kosıgin, Esenboğa Havaalanı'ndan Başbakan Süleyman Demirel ve beraberindeki yetkililerce askeri törenle uğurlanmıştır. Kosıgin'e İzmir ve İstanbul ziyaretlerinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil eşlik etmiştir. İstanbul'da Osmanlı döneminde devlet konuk evi olarak kullanılan Yıldız Şale Köşkü'nde konaklayan Başbakan Kosıgin, ziyareti kapsamında Ezcacıbaşı Seramik Fabrikası ile Çayırova Cam Fabrikası'nı da gezmiştir. A. N. Kosıgin ve Sovyet heyeti 28 Aralık günü İstanbul Yeşilköy Havaalanı'ndan askeri törenle uğurlanmıştır. Heyetin gerek karşılanması gerekse uğurlanışı sırasında tören alanı Türk ve Rus bayraklarıyla süslenmiştir. Kosıgin'in karşılanması ve uğurlanışı esnasındaki askeri tören ve protokol, iktidardaki AP'nin ziyarete verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Ne var ki Başbakan Süleyman Demirel ve AP'nin Kosıgin'in ziyaretine verdiği ehemmiyet, AP'yi destekleyen *Tercüman* gazetesinde aynı karşılığı bulmamıştır. *Tercüman*'ın Sovyet karşıtlığını birkaç köşe yazısından örnek vererek ortaya koymak mümkündür. Ahmet Kabaklı “Dostluk Tiyatrosu” başlıklı yazısında Türk-Sovyet dostluğunun namümkün olduğunu şu cümlelerle açıklamaktadır:

(...) Ama bir yandan Çeklere göz kırpmış, Kıbrıs'ta Türk soyunu kurutacak olan silahları Makarios'a sattırmıştır. (...) Komünist yazar ve çizerleri Rusya'ya çağırıp Türkiye'yi karıştırma yollarını öğretmektedir.

Bütün Demirperde radyolarında gece gündüz Türkiye'ye sövdürmektedir.

Konukseverliğe aykırı düşme insan soracak:

- Bay Kosıgin şu dostluk lafları için Ankara'ya kadar neden zahmet ettiniz! Yukarıda bir kısmı sayılan kötülükleri durdurursanız, büyük dostluğunuza hemen inanacağız. En iyi komşunuz olacağız vallahi billahi (*Tercüman*, 22 Aralık 1966).

Tercüman'ın bir diğer kalemi Kadircan Kaflı, “Aşırı Dostluk Gösterileri” başlıklı yazısında Sovyetler Birliği'ni sert üslupla eleştirerek, Kosıgin'in karşılanması esnasında bir “Mehmetçiğe” Rus bayrağının taşıtılması olayına yönelik şu yorumu yapmaktadır:

Bizdeki solcu avanakların patronu bugün Türkiye'yi ziyaret programını bitirmiş, İstanbul'dan Moskova'ya gitmiş olacak.

(...) Pek üzülerken gördüm ki Türk bayrağını taşıyan bir Mehmetçiğin solunda bir başka Mehmetçik de Rus bayrağını taşıyordu. Yazıklar olsun!

(...) Türkiye'ye yakın geçmişte birçok devlet başkanları geldiler, hangisine böyle davranıldı? Kaldı ki Kosıgin bir devlet başkanı da değildi (*Tercüman*, 27 Aralık 1966).

Kadircan Kaflı, yazısını Türk bayrağı ile beraber Pakistan, İran, İngiliz veya Amerikan bayrağı taşınmış olsa bunun yadırganmayacağı çünkü bu ülkelerin Türkiye'nin müttefikleri olduğu görüşüyle sonlandırmıştır.

İktisadi konuların da ele alındığı görüşmelerde Kosıgin Türkiye'ye yardım teklif etmiştir. *Dünya* gazetesi görüşmelerde Rusya tarafından Türkiye'ye yapılacak yedi tesisin konu edildiğini bildirmektedir. Akşam gazetesi haberi “Kosıgin yardım teklif etti” manşetiyle, *Ulus* ise “Türk-Rus iktisadi ilişkileri ele alındı” manşetiyle vermiştir (22 Aralık 1966).

SSCB Başbakanı A. N. Kosıgin'in Türkiye'deki temaslarının tamamlanmasının ardından Ankara ve Moskova'da aynı anda Türk-Sovyet ortak bildirisini yayınlamıştır. *Ulus* gazetesi haberi “Türk-Sovyet ortak bildirisini yayımlandı” manşetiyle vermiştir. Ortak bildiriye ve Kosıgin'in ziyaretinin son bulmasını diğer gazeteler şöyle aktarmıştır: *Akşam* “Türkiye ile Sovyet ilişkileri geliştirilecek”, *Cumhuriyet* “Türk-Sovyet temasları devam edecek”, *Dünya*

“Kıbrıs konusunda Rusların görüşleri değişmedi”, *Yeni Tanin* “Sovyetler Vietnam için Türkiye’nin desteğini aldı”, *Vatan* “Ticari projeler için anlaşmaya varıldı”, *Tercüman* “Türk-Rus ortak bildirisinde yeni bir şey yok” (28 Aralık 1966).

Fotoğraf 3. 28 Aralık 1966 tarihli *Tercüman* Gazetesi

Ulus gazetesi ortak bildiriye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel'in Rusya'yı ziyareti kabul ettikleri bilgisine yer vermiştir. Bildiriye uluslararası gündemin önemli konularından Vietnam ve Kıbrıs'a değinilmiştir. Vietnam sorunuyla ilgili olarak taraflar, 1954 Cenevre Antlaşması'nın uygulanmasında görüş birliğinde olduklarını açıklamışlardır¹. Kıbrıs konusunda ise tarafların birbirlerine konuyla ilgili izahat verdikleri, Başbakan Demirel'in Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki tutumuyla ilgili geniş açıklamada bulunduğu ve BM üyelerinin adada durumu kötüye götürecek hareketlerden sakınmaları gerektiğinin altını çizdikleri belirtilmektedir. Türk-Sovyet görüşmelerinin dostça geçtiğini belirten *Ulus*, bildiriye iki ülke arasında Lenin ve Atatürk zamanında kurulan dostane ilişkilerin geliştirilmesine çaba gösterileceğinin belirtildiğini bildirmektedir. *Ulus*, Türkiye'deki Amerikan üsleri konusunda tarafların görüşlerinin taban tabana zıt olması sebebiyle bu konunun ortak bildiriye dâhil edilmediğini belirtmektedir (*Ulus*, 28 Aralık 1966). *Tercüman* gazetesi, ortak bildirinin Kıbrıs ile ilgili bölümünde “Türk

¹ Cenevre Antlaşması, 1954 Temmuzunda Vietnam sorununa bir çözüm bulmak amacıyla düzenlenen Cenevre Konferansı'nda 17. enlemin kuzeyinin ve güneyinin iki ayrı yönetime bırakılmasını ve en geç iki yıl içinde bütün Vietnam'ı kapsayan seçimlerle ülkenin birleştirilmesini kabul etmektedir (*Ulus*, 24 Aralık 1966).

Hükümetinin tüm ısrarlarına rağmen Sovyet tutumunun değişmediğini" ifade etmekte ve bildiride ekonomik işbirliği ve Sovyet yardımına çok az yer verildiğini, yedi sanayi projesi dışında işbirliğine gidileceği hususunda bir işarete rastlanmadığını belirtmektedir (*Tercüman*, 28 Aralık 1966).

Akşam gazetesi Atatürk ve Lenin zamanından sonra ilk defa bir ortak bildiride "Dostane münasebetlerin geliştirilmesi" ibaresinin yer aldığını yazmıştır. Kıbrıs konusuyla ilgili tarafların ve BM üyesi devletlerin Ada'da durumu kötüye götürecek hareketlerden sakınmaları gerektiği üzerinde görüş birliğine vardıkları belirtilmektedir ki, aynı bilgiye *Vatan* gazetesinde de yer verilmiştir (*Vatan*, 28 Aralık 1966). Akşam gazetesi bildiride ilk defa bir Sovyet Başbakanının Türkiye'yi ziyaretinin iki ülke arasında önemli bir gelişme olduğunun vurgulandığını bildirmektedir (Akşam, 28 Aralık 1966). *Ulus* ve Akşam'ın aksine *Cumhuriyet* gazetesinde bildiride Kıbrıs konusuna değinilmediği bilgisine yer verilmekte ve "tarafların iki memleket arasındaki ilişkilerde son zamanlarda müşahade edilen olumlu gelişmeleri memnuniyetle karşıladıkları" ifade edilmektedir (*Cumhuriyet*, 28 Aralık 1966). *Dünya* gazetesi ortak bildirin kabul edilmesiyle ilgili haberi "Kıbrıs konusunda Rusların görüşleri değişmedi" manşetiyle vermiştir. Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs meselesinde önceki tavrını sürdürdüğü ve BM üyelerinin Ada'da durumu kötüye götürecek hareketlerden sakınmaları gerektiğini ifade ettikleri bildirilmiştir (*Dünya*, 28 Aralık 1966).

Fotoğraf 4. 28 Aralık 1966 tarihli *Dünya* Gazetesi

Sovyetler Birliği'nin ortak bildiride Kıbrıs ile ilgili yeni bir şey söylemediği ve federasyon konusuna değinmediği dikkati çekmektedir. Kıbrıs sorunu bağlamında önemli bir kazanım, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1969 yılının Kasım ayında Kosığın'in davetine icabet ettiği Sovyetler Birliği ziyaretinde sağlanmıştır. Görüşmelerin en önemli sonuçlarından biri Sovyetlerin Türkiye'ye Kıbrıs sorununda destek veren bir görüntü sergilemesidir (Benhür, 2018, s. 155).

Kosığın'in Türkiye ziyareti Kıbrıs Rum Hükümeti'nce tepkiyle karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı Kipriyanu, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs Büyükelçisi Pavel Ermosin'i davet ederek, Kosığın'in Türkiye ziyareti sırasında Kıbrıs ile ilgili verdiği demeçlerin hükümeti tarafından kabul edilemeyeceğini bildirmiştir (Aziz, 1969, ss. 226-227). *Dünya* gazetesi "Kıbrıs Rumları Kosığın'in sözlerini protesto ettiler" başlığıyla verdiği haberde Kosığın'in Türkiye'yi ziyareti sırasında Kıbrıs'la ilgili verdiği demeçlerin Kıbrıs Hükümetince kabule şayan görülmediğini bildirmektedir (*Dünya*, 28 Aralık 1966).

Öte yandan Sovyetler Birliği Başbakanı Kosığın'in ayrılmadan önce gazetecilere verdiği demeçten Türkiye ziyaretinden memnun kaldığı anlaşılmaktadır. Ziyaretin sonuçlarından çok memnun olduğunu belirten Kosığın, görüşmelerin iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine yardım edeceğini söylemiştir (*Tercüman*, 28 Aralık 1966).

Tercüman dışındaki gazeteler genel itibarıyla ziyareti olumlu bir üslupla değerlendirmektedir. Örneğin *Ulus*'ta görüşmelerin ardından yayınlanacak ortak bildirinin en önemli konusunun Sovyetlerin Türkiye'ye yapacağı iktisadi ve teknik yardımlar olduğu belirtilmektedir. İki devlet başbakanları arasında bu konuda tam bir anlaşmaya varıldığı ifade edilmektedir (*Ulus*, 24 Aralık 1966). Gazetenin başyazarı Cihat Baban da Türk-Sovyet ilişkilerindeki "yaklaşma"nın önemine vurgu yaptığı yazısında "(...) bütün bu yaklaşımlarda bugün için barış fikri her türlü mülahazanın üzerinde yer almakta ve Sovyet Rusya'nın bugünkü idarecilerinde barışa bağlılık samimi olarak görünmektedir" demektedir (*Ulus*, 25 Aralık 1966). *Ulus* gazetesinin Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerindeki gelişmeyi destekleyen ve Sovyet Başbakanın ziyaretini olumlayan tutumu, gerek birinci sayfadan verilen manşetlerde gerekse köşe yazılarında açıkça ortaya konmaktadır.

Yine *Ulus* gazetesinde Nurbaki imzalı "Kosığın'in Türkiye Gezisi" başlıklı köşe yazısında ise Kruşçev sonrasında Sovyet politikasında ılımlı gelişmeler olduğuna vurgu yapılmıştır: "(...) Bu arada Türkiye ile Sovyet devlet adamlarının karşılıklı gezileri iki ülke arasındaki buzları büsbütün çözmüştür. Çok değerli bir devlet adamı olan Kosığın'in memleketimizde yapacağı gezinin iyi ilişkilerin kuruluşu bakımından dönüm noktası olacağı muhakkaktır." Nurbaki yazısında Ruslarla ilişkilerin Türkiye'ye komünizmi getireceği inancını

“boş endişeler” olarak nitelemekte ve görüşlerini “bu devirde her ülke rejim tartışmalarını, fikir mücadelelerini kendi insanları arasında vermektedir” ifadeleriyle ortaya koymaktadır (*Ulus*, 26 Aralık 1966).

Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Nadir Nadi “Türk-Sovyet İlişkileri” başlığıyla kaleme aldığı yazısında Kosıgin'in ziyaretinin ilişkilerin gelişmesi yönünde katkıda bulunacağı görüşüne yer vermektedir. Nadi, “İyi niyet çizgisinden uzaklaşmadığı takdirde iki millet arasındaki siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler açısından başarılı gelişmeler kaydedileceğine şüphelenmek için bir neden göremiyoruz” şeklinde görüşlerini ifade etmiştir (*Cumhuriyet*, 20 Aralık 1966).

Bu noktada *Akşam* gazetesinin temkinli bir tutum içinde olduğu yorumu yapılabilir. Görüşmelerde varılan karara göre Sovyetlerin Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunacağını haber veren gazete, “Ne var ki, Sovyetlerin bu borcu Türkiye'nin karakaşısı ve gözü için vermedikleri de bilinmelidir. Bu yardımların asıl hedefi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri iyileştirmek ve belki de Türkiye'deki Amerikan füze üslerinin Rusya'yı tehdit edici havasına bir son vermek olduğu gözden kaçırılmamalıdır” şeklindeki temkinli yorumuyla dikkati çekmektedir (26 Aralık 1966).

Köşe yazarlarının ortak bildiri ve Kosıgin'in ziyareti ile ilgili yorumlarına bakıldığında *Tercüman* dışındaki gazetelerde konunun daha nesnel değerlendirildiği, *Tercüman*'da ise değerlendirmelerin anti-komünizm ve Sovyet karşıtlığına, hatta düşmanlığına dayandığı anlaşılmaktadır. *Ulus*'tan Cihat Baban, ortak bildiriye değerlendirdiği yazısında ekonomik ilişkiler konusunda dönemin başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Moskova ziyaretinden bu yana yeni bir ilerlemeden bahsedilemeyeceğini belirtmektedir. Kıbrıs konusunda Sovyet Rusya'nın yeni bir şey söylemediğini ifade eden Baban, Türkiye'yi memnun edecek tek gelişmenin Kosıgin'in Çekoslovakya'nın Kıbrıs'a silah göndermesini tasvip etmediğini açıklaması olarak yorumlamaktadır. Kosıgin'in gelişi ve gidişi arasında hükümetin Sovyetler lehine tutum değiştirdiğini belirten yazar, Demirel'in sağ kanat AP'lilerin Sovyet karşıtı tutumlarının etkisinden kurtularak Kosıgin'e yönelik tutumunu süratle değiştirdiğini vurgulamaktadır (*Ulus*, 29 Aralık 1966).

Dünya gazetesindeki köşesinde Falih Rıfkı Atay “Sovyetler Birliği ve Türkiye” başlıklı yazısında ikili ilişkileri değerlendirmiş ve “ne ideoloji kölesi sol, ne de akılsız sağ gibi düşünürüz. Bu yakınlığı ve dostluğu hiçbir taviz karşılığı sağlamak istemeyiz” şeklindeki görüşlerine yer vermiştir. Atatürk'ün politikasının Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirmemek olduğunu vurgulayan Atay, “Bu ahengi bozan biz değiliz. Sütten ağzımız yanmıştır. Yoğurdu üflemecliğimize dostlarımızın da hak vereceklerine şüphe etmeyiz.

Türkiye’de Sovyetler Birliği’ne karşı her türlü kışkırtmacılık sadece Türkiye zararına olur” açıklamasında bulunmuştur (*Dünya*, 22 Aralık 1966).

Akşam gazetesinde “Türk-Sovyet Bildirisi” başlıklı yazıda, bildiride ilişkilerin geliştirileceği açıklanmasına yer verildiği, “bununla beraber bu hararetli dostluk sözlerinin somut sonuçlara ulaştığını gösteren ifadeler bildiride yer almamaktadır” yönündeki görüş dile getirilmiştir. Kıbrıs meselesinde “Sovyetlere yeni bir adım attırmak mümkün olmamıştır” ifadesine yer veren *Akşam*, Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko’nun daha önce konuyla ilgili “Federasyonun da düşünölebileceği” yönündeki ifadesinin bildiride yer almayışına dikkati çekmektedir. *Akşam* gazetesi bildirinin “çok ihtiyatlı” ifadesine rağmen “ticari ve iktisadi ilişkilerin bir ölçüde gelişeceği muhakkaktır” görüşüne yer vermiştir (28 Aralık 1966).

Diğer taraftan *Tercüman*’daki “Sözde dostluk” başlıklı yazısında Kadircan Kaflı, Kosığın’in Çekoslovak silahlarının Kıbrıs’a gönderilmesine ilişkin beyanatını samimi bulmayarak “Kıbrıs’a Rumların Türkleri öldürmeleri için Çekoslovak silahları göndermesine üzölmüşmüş! Kendileri bundan doğrudan doğruya sorumlu değillermiş! Rusya göz kırpmasa, fısıldamasa Çekoslovakya serçe parmağını kimıldatamaz. Bahsettiği samimiyet bu mudur?” şeklinde eleştirmektedir. Türkiye’deki Amerikan üsleriyle ilgili ise “Türkiye’de Amerikan üsleri değil Türk-Amerikan üsleri vardır, bunlar savaş için kurulmadı, barış için kuruldu; Rusya’nın tehditleri üzerine lüzum görölerek kuruldu” yorumunda bulunarak Sovyet Rusya’yı “kışkırtgan” ve “karıştırgan” olarak nitelemektedir (*Tercüman*, 28 Aralık 1966).

Ahmet Kabaklı ise “Gitti Kosığın” başlıklı yazısında Kosığın’i suratsız olarak nitelendirerek bunun diktatörlerin şanından olduğunu, bu Rus yöneticilerinin burnu Kaf dağında elleri kanda olduklarını yazmaktadır (*Tercüman*, 29 Aralık 1966).

Öte yandan *Tercüman*’daki Sovyet ve özellikle komünizm karşıtlığının iktidardaki AP’nin bazı milletvekillerince de benimsenen bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin AP Hatay milletvekili Talat Köseoğlu, Kosığın’in ziyaretinden sonra Millet Meclisi’nde gündem dışı söz alarak Türk-Rus ilişkilerini istismara kalkan ve komünizm propagandası yapan kişilere, “kızılılara” karşı hükümetten gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 30.12.1966, s. 269). Öte yandan Millet Meclisi’nde CHP grubu adına konuşma yapan Nihat Erim ise açıklamalarında Sovyetler Birliği ile ilişkilere olumlu şekilde değinmiştir. Erim, Başbakan Demirel’in Kosığın ile karşılıklı güven havası içinde görüşebilmesinin memleket için faydalı ve tebrige değer bir başarı olduğunu ifade etmiştir ki bu aynı zamanda CHP’nin de görüşünü yansıtmaktadır. Nihat Erim, Kosığın’in ziyaretini 1964’te İnönü hükümeti döneminde başlayan normalleşme ve güveni yeniden

canlandırma sürecinin devamı olarak değerlendirmiştir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 17.02.1967, s. 330).

Temelde Adalet Partisi'nin Sovyetler Birliği ile ilgili politikası değerlendirildiğinde, bunun 1965 yılı sonunda TBMM'de açıklanan hükümet programına göre şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar iç politikada Sovyetler Birliği'ne yönelik anti-komünizm temelli tepkiler verilse de, söz konusu hükümet programına göre Sovyetler Birliği ile ilişkilerin iyi komşuluk temelinde devam ettirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda hükümet, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin devamına ve gelişmesine önem atfetmektedir. Kosıgin'in ziyareti, ilk defa olarak bir Sovyet Başbakanının ziyareti olduğundan ayrı bir öneme sahip olduğu değerlendirilmiştir (*Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi*, 16.12.1966).

Sonuç

Sovyetler Birliği Başbakanı A. N. Kosıgin'in 20 Aralık 1966 tarihinde başlayan Türkiye ziyareti, 28 Aralık günü sona ermiştir. Ziyaretin Türk basınında nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak amacıyla, çalışmada seçilen gazetelerin ziyaretin başladığı 20 Aralık 1966'dan 5 Ocak 1967 tarihine kadarki nüshaları incelenmiştir. Gazeteler Kosıgin'in ziyaretiyle ilgili haberleri birinci sayfadan ve ağırlıklı olarak manşetten vermiştir. Manşetlerde en çok tekrar edilen kelimeler ortaktır; "Sovyetler Birliği Başbakanı", "Kosıgin", "Türk-Sovyet görüşmesi" ve "Türk-Sovyet ortak bildirisi". Öte yandan, gazetelerdeki köşe yazıları karşılaştırıldığında konunun en çok, ziyarete karşı eleştirel tutuma sahip *Tercüman*'da gündeme getirildiği görülmektedir. *Tercüman* gazetesi Sovyet heyetinin ziyaretini ideolojik bir karşı duruşla yorumlamaktadır. *Tercüman*'ı ziyarete yönelik olumlu tutumu olan *Ulus* takip etmektedir. Yine Kosıgin'in ziyaretine en çok ilgi gösterip gün bazında en çok haber yapan gazeteler *Ulus* ve ardından *Tercüman*'dır.

Gazetelerin Kosıgin'in ziyareti haberine yönelik tutumları ve kullanılan anahtar kavramlar incelendiğinde, *Ulus* Sovyet Başbakanı'nın ziyaretini olumlayan ve tarafsız yorumlarıyla dikkati çekmektedir. *Tercüman*, manşetlerinde ağırlıklı olarak eleştiren ve nadiren tarafsız bir dil kullanırken, köşe yazılarında tamamen eleştiren bir tutum içerisindedir. *Tercüman*'daki bazı köşe yazılarının başlıkları bu eleştirel tutumu açıkça göstermektedir: "Rus silahları", "Rusya ile dostluk mümkün mü?", "Uşağın Uşakları", "Aşırı dostluk gösterileri", "Sözde dostluk", "Kosıgin mazurdur" gibi. Kaldı ki, *Tercüman* yazarlarının köşe yazılarında Kosıgin için "suratsız", "diktatör", "kışkırtıcı" ve "kariştirmacı" gibi olumsuz sıfatlar kullandıkları yukarıda ifade edilmişti. *Tercüman*, Kosıgin'in ziyaretine hükümet tarafından gösterilen ilgiyi de eleştirmektedir. Ziyarete Türk hükümetince aşırı alaka gösterildiği, Kosıgin'in devlet başkanı olmadığına göre

karşılımda Rus bayraklarının asılmasının ve Türk askerine taşıtılmasının yersiz bir davranış olduğu ifade edilmiştir.

İncelenen diğer gazeteler *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Dünya*, *Vatan* ve *Yeni Tanin* arasında sadece *Akşam* gazetesi görüşmelerin sona ermesi ve ortak bildirim yayımlanmasından sonra “Sovyetlerle yeni bir anlaşma yapılmadı” manşetini kullanarak ziyaretin beklentileri karşılamadığını ima etmektedir. Diğer gazeteler ilişkilerin sürdürüleceği ve Sovyetlerin Türkiye’ye yardım yapacağı hususlarını öne çıkarmaktadır.

Genel bir değerlendirmeye, Sovyetler Birliği Başbakanı A. N. Kosigin’in Türkiye ziyareti iki ülke ilişkilerinin canlandırılmasında rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Stalin’in toprak ve Boğazlarla ilgili talepleri, Türkiye’de büyük kuzey komşusuna yönelik yoğun tedirginlik yaratarak ilişkilerde gerilemeye yol açmıştı. Sovyet yönetimi, Stalin’in ölümünden sonra Türk hükümetini artık Türkiye’den talepleri olmadığına uzunca bir süre ikna edememiştir. Savaşın sona ermesinin ardından ise, 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle 1960’a kadar Amerika eksenli bir dış politika yürütülmüştür. Soğuk Savaş’ta yumuşama sürecine girilmesiyle birlikte, Johnson mektubu başta olmak üzere yaşanan bir dizi gelişme Türkiye’de Amerika ile ilişkilerin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu süreç, Türkiye’nin Amerika merkezli tek yönlü dış politikadan çıkarak çok yönlü dış politikaya yönelmesinde etkili olmuştur. Böylece Türkiye’nin başta Sovyetler Birliği olmak üzere Üçüncü Dünya ülkeleriyle de ilişkileri gelişme göstermiştir.

Bu bağlamda 1960’larda Türkiye ve Sovyet Rusya arasında pek çok ikili ziyaret gerçekleştirilmiştir. Sovyet Başbakanı Kosigin’in Türkiye ziyareti, Sovyetlerin Türkiye’ye başbakan düzeyinde gerçekleştirdiği ilk ziyaret olması ve sonraki temaslara bir kapı açması bakımından önemlidir. Kosigin’in ziyareti, Sovyet Rusya’nın ikili ilişkileri geliştirme eğiliminde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zira Kosigin görüşmeler sırasında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel’i Rusya’ya davet etmiştir. Buna karşılık Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Podgorni, Başbakan Kosigin (ikinci defa) ve Sovyet ticaret heyeti de Türkiye’ye gelerek temaslarda bulunmuştur. 1980’lere gelinirken Türkiye’nin son üst düzey teması 1978’de Başbakan Bülent Ecevit’in Moskova ziyaretinde gerçekleştirilmiştir.

Kosigin’in ziyareti sonunda yayımlanan ortak bildirimde, ikili ilişkilerde zikredilmesi bir gelenek halini alan “Atatürk ve Lenin döneminde temelleri atılan” dostluğa işaret edilmiştir. Bu durum ideolojik kutuplaşmanın olduğu Soğuk Savaş ortamında dahi tarafların iyi ilişkileri tesis ve devam ettirme çabası olarak okunabilir. Diğer taraftan bildirimde Vietnam ve Kıbrıs sorunlarına ve iktisadi ilişkilere değinilmiştir. Kıbrıs konusunda Türkiye’nin tezi olan “federasyon” Kosigin tarafından zikredilmese de Sovyetler adada iki toplumun

varlığını kabul eden görüşünü sürdürmüştür. Bu bağlamda Sovyetlerin Kıbrıs tutumlarında ilerleme olmamakla birlikte gerileme de yoktur. Ancak bu konuda varılan nokta özellikle iktidarın sesi niteliğindeki *Tercüman* gazetesinde eleştirilmektedir.

Öte yandan, iktisadi yardım konusunda iktidardaki Adalet Partisi Kosigin'in ziyaretinde SSCB'den umulan katkıyı sağlayamamıştır. Yine de görüşmelerin iki ülke arasındaki temasların devam etmesi bağlamında yapıcı katkıda bulunduğu ve gelecek temaslara kapı araladığı söylenebilir. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında esaslı bir ekonomik işbirliği, Moskova'da 25 Mart 1967'de İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın kurulmasını öngören anlaşmanın imzalanması ile sağlanmıştır. Kosigin'in ziyaretinden sadece üç ay sonra gerçekleşen bu anlaşma neticesinde inşa edilen fabrikanın resmi açılış töreni ise Kosigin'in 1975'teki ikinci Türkiye ziyaretinde gerçekleştirilecektir. Bu bağlamda 1970'lerde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında geliştirilen ekonomik ve ticari ilişkiler bakımından Kosigin'in Aralık 1966'da gerçekleşen ziyareti bir ön hazırlık niteliğindedir.

Temelde Türkiye'nin 1960'lı yıllardaki Sovyet politikası, uluslararası sistemde yumuşamanın etkisiyle stratejik öneminin Batı ve özelde Amerika nezdinde azalacağı endişesine ve ABD ile yaşanan bir dizi olumsuz olaya bağlı olarak, dış politikada seçeneklerini artırma çabası bağlamında şekillendirilmiştir. Bu dönemin iktidardaki adı olan Adalet Partisi, iç politikada anti-komünizmi canlı tutarak büyük kuzey komşusuna temkinli yaklaşıp da Sovyetler Birliği ile özellikle iktisadi ilişkileri geliştirmek yönünde çaba harcamıştır.

Kaynakça

- Akalın, G. (1966). A.B.D. ve S.S.C.B. Ekonomik Yardımlarının Karşılaştırmalı Özellikleri. *A.Ü. SBF Dergisi*, 21/1, 47-87.
- Aras, T. R. (2010). *Atatürk'ün Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aslan, Y. (2002). *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*. (2002). (Cilt 8). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası*. (1981). (Cilt 2). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Atay, F. R. (22 Aralık 1966). Sovyetler Birliği ve Türkiye. *Dünya*.
- Ayın Tarihi*. (1945). No. 137. Ankara.
- Aziz, A. İ. (1969). Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları 1965-1970. *SBF Dergisi*. 24/4, 201-244.
- Baban, C. (25 Aralık 1966). Ziyaretin Muhasebesi. *Ulus*.
- Baban, C. (29 Aralık 1966). Tebliğin Düşündürdükleri. *Ulus*.
- Benhür, Ç. (2018). *Soğuk Savaşta Sıcak Temas Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliği Ziyareti 12-21 Kasım 1969*. Konya: Palet Yayınları.
- Bilge, A. S. (1992). *Güç Komşuluk*. Ankara: Türkiye İş Bankası.

- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi*. (16 Aralık 1966). Belge No. 030 01-64 398 12. Ankara.
- Erhan, Ç. (2002). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar* içinde (C. 1, ss. 681-715). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Gönlübol, M. ve Ülman, H. (1966). Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı. *SBF Dergisi*, 21/1, 143-182.
- Gürün, K. (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hirst, S. J. (2018a). Başında Bir Kalpak Olsa: Georgiy Çiçerin, Sovyet Dış Politikası ve Türk İhtilali. *Toplumsal Tarih*, 298, 56-62.
- Hirst, S. J. (2018b). Emperyalizm, Antiemperyalizm ve Sovyet-Türk İlişkilerinde Georgiy Çiçerin'in Rolü. *Toplumsal Tarih*, 299, 22-28.
- Kabaklı, A. (21 Aralık 1966). Rus Silahları. *Tercüman*.
- Kabaklı, A. (22 Aralık 1966). Dostluk Tiyatrosu. *Tercüman*.
- Kabaklı, A. (29 Aralık 1966). Gitti Kosigin. *Tercüman*.
- Kafı, K. (21 Aralık 1966). Rusya ile Dostluk Mümkün mü?. *Tercüman*.
- Kafı, K. (27 Aralık 1966). Aşırı Dostluk Gösterileri. *Tercüman*.
- Kafı, K. (28 Aralık 1966). Sözde Dostluk. *Tercüman*.
- Karabekir, K. (1969). *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Kolesnikov, A. (2010). *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Koritskiy, S. (2015). Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus Münasebetlerinin Gelişimindeki Temel Eğilimler. *Soğuk Savaşın Günümüze Türk-Rus İlişkileri II. Çalıştayı*, içinde (ss. 57-67). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- McGhee, G. C. (1954). Turkey Joins the West. *Foreign Affairs*, 32/4, 617-630.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 10, (30.12.1966). Birleşim: 27. 265-307.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 13, (17.02.1967). Birleşim: 56. 261-382.
- Nurbaki. (26 Aralık 1966). Kosigin'in Türkiye Gezisi. *Ulus*.
- Oran, B. (1970). Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970). *SBF Dergisi*, 25/1, 40-93.
- Perinçek, M. (2007). *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Polatoğlu, M. G. (2018). Türkiye Sanayisinin Öncü Kuruluşlarından İskenderun Demir-Çelik Fabrikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 629-647.
- Qasımlı, M. (2013). *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Saray, M. (2011). II. Dünya Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştayı*, içinde (ss. 245-256). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sotniçenko, A. (2011). 1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştayı*, içinde (ss. 321-337). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi:
- Soyak, H. R. (2005). *Atatürk'ten Hatıralar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tellal, E. (2000). *SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Tellal, E. (2002). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar* içinde (C. 1, ss. 499-521). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (2013). *Menderes'in Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Weisband, E. (2000). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası I*. İstanbul: Cumhuriyet.
- Yerasimos, S. (1979). *Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Yüceer, S. (2011). Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştayı* içinde (ss. 61-106). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Gazeteler

- Akşam*, 21-22-26-28 Aralık 1966.
- Cumhuriyet*, 20-21-22-28 Aralık 1966.
- Dünya*, 21-22-28 Aralık 1966.
- Tercüman*, 21-22-28-29 Aralık 1966.
- Ulus*, 20-21-22-24-25-26-28-29 Aralık 1966.
- Vatan*, 21-22-28 Aralık 1966.
- Yeni Tanin*, 23 Ocak 1965, 21-28 Aralık 1966.

